

Középiskolai tanárok és képzésük a 19. század második felében

A modern magyar értelmiség fejlődése a kiegyezés után gyorsan bontakozott ki. A magyar értelmiség csaknem egynegyedét a pedagógusok jelentették, hiszen az 1870-es népszámlálás szerint 113 804 értelmiségiként összeírt lakost találtak az országban, s ebből közel 22 ezer a tanárok és tanítók száma.

Különösen sok és részletes forrás áll rendelkezésünkre a budapesti pedagógusokra vonatkozóan. Főleg *Wildner Ödön* és *Illyefalvi I. Lajos* a Statisztikai Közlemények sorozatában megjelent munkái hasznos támpontjai a kutatásnak. Ha az 1870-es népszámlálás adatait összevetjük a három évtizeddel korábbi, *Fényes Elek*-féle összeírással, megállapíthatjuk, hogy a pedagógusok létszáma csaknem háromszorosra növekedett. Ez a gyarapodás összefüggött a magyar polgári fejlődéssel, a gazdaság, az államapparátus kibontakozásával, amely megkövetelte a nagyszámú, modern pedagógusréteg működését.

Érdekes, hogy 1870-ben még igen jelentős az egyházi személyek száma a pedagógusokon belül. A gimnáziumok 1796 oktatója közül 763, tehát több, mint 40 százalékuk, a reáliskolák 206 pedagógusából 37, tehát 20 százalékuk pap volt.

A következő évtizedben a pedagógusréteg tovább duzzadt, s aránya is növekedett az egész értelmiségen belül. Jelentős a reáliskolai tanári létszám gyarapodása: itt szinte megduplázódott, 457-re emelkedett a tanárok száma.

A század utolsó évtizedeiben felgyorsult a pedagógustársadalom növekedésének üteme: 1890-ben 34 ezer, 1900-ban pedig 43 ezer fölé emelkedett a tanárok, tanítók létszáma. Ekkor a középiskolai tanárság száma meghaladta a 3 ezret.

*

A század folyamán, a polgári társadalom kialakulásával párhuzamosan, egyre inkább előtérbe került a tanárképzés ügye. A modern pedagógusréteg kialakulása a polgári álamban, a 19. század második felében valósult meg: a tanári pálya ekkor vált önálló foglalkozássá, élethivatássá. Korábban – ahogy erre *Németh András* előadása is utalt – a középiskolákban kevés tanári képesítéssel rendelkező nevelő dolgozott, hiszen a tanárvizsgát az iskolafenntartó hatóság feladata volt, s az egyházi intézetekben tanító tanároknál a teológiai végzettség egyúttal pedagógiai képesítést is jelentett. A század második felében viszont a polgári átalakulással függött össze az iskolák állami és világi jellegének kibontakozása, és így a tanárképzés ügyének szakszerű megszervezése is napirendre került.

A kiegyezés után a hazai középiskolai tanárképzés rendszerének kialakításához a minisztérium, az egyetem, az oktatásügy szakértői figyelembe vették a külföldi – elsősorban a német és francia – mintákat, valamint az abszolutizmus idején életbeléptetett rendeleteket.

Az abszolutizmus korában az egyetem (pontosabban a bölcsészkar) – ahogy azt *Németh András* kifejtette – már felismerte, hogy a tudósképzés mellett fő feladata a középiskolai tanárképzés. Későbbi, 1878-as felterjesztése is kimondta: „a tanárképzés kizárólagos tiszte az egyetemnek.” Ugyanakkor a „tanszabadság” elvére hivatkozva mégsem

voltak hajlandók figyelembe venni a tanárképzés szempontjait. Az előadások felvételét ugyanis semmi sem szabályozta, a félév érvényesítéséhez heti 10 óra hallgatása elegendő volt. A tanulási idő alatt egyetlen vizsga sem volt kötelező, kollokválni csak a tandíj-kedvezményért folyamodóknak kellett. A hangsúly a tudományos kutatáson, a tudósképzésen maradt, s ez megfelelt a bölcsészkar felfogásának.

Tanulmányozva az egyetemről független francia továbbképző intézet, illetve a német egyetemek szemináriumi szisztémáját, *Eötvös József* végül 1870-ben a bölcsészeti karon belül működő, de attól intézményileg független, középiszkolai tanárképző intézetet hozta létre. Ugyanakkor a reáliskolai tanárjelöltek részére a József-műegyetemen szervezett hasonló intézetet.

A tanárképzés fejlődésének következő állomását a hetvenes évek elején a gyakorlógimnázium felállítása jelentette, ahol a hospitálások, a tanítási gyakorlatok eredményesen szolgálták a képzést.

Eötvös József, majd *Pauler Tivadar* rövid ideig tartó működése után *Trefort Ágoston* hosszú miniszteri időszaka jelentett nagy előrelépést a hazai tanárképzés ügyében. Trefort már első költségvetési beszédében hangsúlyozta a „középkutatás” fontosságát, amelynek javulásához „mindenekelőtt jó tanárok képzése szükséges, mert bármily tökéletes legyen a tanrendszer, sikere a tanárok minőségétől függ”. Ugyanakkor jelentette ki, hogy „Kolozsvárot is kell az ottani egyetem mellett tanárképezdét állítanunk”.

Az Eötvös által alapított, külön-külön működő két középiszkolai tanárképezdéről pedig így vélekedett: „üdvös haladásnak fogom tekinteni ha a Pesten működő két külön tanárképezdét a gymnasiumi és a reáltanodai tanárképezdét összeolvasztjuk; mert a gymnasium és a reáltanoda feladata ugyanaz, csak hogy más meg más eszközökkel működnek a közös cél elérésére.” S Trefort valóban hamarosan összevonta és a bölcsészkar mellé rendelte az egyesített tanárképezőt. Az 1873-ban kiadott, ideiglenesnek szánt szervezeti szabályzat negyedszázadig maradt érvényben, bár a tanárképző

további átalakításának problémája állandóan napirenden szerepelt. A középiszkolai tanárképző – amelynek tanári testülete az egyetem oktatóiból került ki – előadásokat és gyakorlati foglalkozásokat szervezett, de ezzel inkább a tudományos képzés elmélyítésére törekedett, s csak másodsorban szolgált a pedagógia érdekeit.

Trefort változatlan érdeklődését a tanárképzés ügye iránt bizonyítja az Országos Közoktatási Tanácshoz intézett 1875. júliusi leirata, amelyben kijelentette: „több ízben hangsúlyoztam... hogy a középtanodai, sőt általában a közoktatásügy emelésének egyik fő követelménye a tanárképzés.”

Trefortról tudjuk, hogy a felsőoktatást milyen nagyra becsülte, így érthető a bölcsészeti kar iránti jóindulata: a kar kérésére új tanszékeket szervezett. De az állam érdekeire is ügyelt, midőn a felsőoktatási törvény tervezetében a tanszabadság korlátozására törekedett. Megítélése szerint a professzor köteles úgy beosztani a tananyagot, hogy a hallgatók megismerkedhessenek az illető tudományzakokkal, vagyis a képzés igazodjon a középiszkolai tanárvizsgálati szabályzat követelményeihez. Tekintettel arra, hogy a jogi és az orvosi kar a közgazgatás és az egészségügy kívánalmainak megfelelően tartotta az előadásokat, így a törvény tervezete a bölcsészkartól is elvárta, hogy vegye figyelembe a tanárképzés igényeit. A tervezet s Trefort 1875. évi leirata nyilván összefüggött azzal a

Az általános műveltséget kívánó tárgyakból alapvizsgát, majd az egyetemi tanulmányok befejezése után a szaktárgyi felkészültségről számot adó szakvizsgát kellett tenniük a jelölteknek, akik a sikeres vizsgák után a középiszkola valamennyi évfolyamára érvényes képesítést nyertek el. Trefort ezen rendelkezése eltörölte a korábbi megkülönböztetést az al-, illetve főgimnáziumi tanár között.

körülménnyel, hogy az évtized folyamán a társadalmi fejlődésnek megfelelően növekedett a tanári képzés iránti igény a bölcsészhallgatók körében.

A tanárképzést hátrányosan érintette, hogy a tanári vizsgára bocsátásnak nem volt feltétele a tanárképző intézeti tagság, s ezért a bölcsészhallgatók többsége nem is élt e lehetőséggel. A képzés körülményein kívánt javítani Trefort, midőn 1875-ben párizsi mintára javasolta internátussal egybekötött tanárképző intézmény létesítését, „hogy a leendő tanárok saját választott szakjukban elerendő teljes kiképzetetés mellett az általános műveltség és tudományosság igényeinek is megfeleljenek”.

Ugyanebben az évben bocsátotta ki Trefort a tanárvizsga szabályzatot, amely első ízben rendelkezett a középiskolai tanárok képesítésének feltételeiről. Az általános műveltséget kívánó tárgyakból alapvizsgát, majd az egyetemi tanulmányok befejezése után a szaktárgyi felkészültségről számot adó szakvizsgát kellett tenniük a jelölteknek, akik a sikeres vizsgák után a középiskola valamennyi évfolyamára érvényes képesítést nyertek el. Trefort ezen rendelkezése eltörölte a korábbi megkülönböztetést az al-, illetve főgimnáziumi tanár között.

A tanszabadsággal, illetve a tanárképző intézettel kapcsolatos polémia a minisztérium és a bölcsészkar között a következő években folytatódott. Az utólagos vélekedések a kar professzorainak konzervativizmusával, kényelemszeretetével, illetve a feltételek hiányával magyarázzák a kar elutasító magatartását. A tanterv bevezetésére ugyan nem került sor, a minisztérium mégsem zárkózott el a tanulmányi idő felemelése, a professzori létszám növelése, az oktatás szervezeti, személyi és tárgyi feltételeinek bővítése elől, s közeledtek az álláspontok a szemináriumi rendszer bevezetését illetően is.

A tanárképzés megjavításának szándéka szerepet játszott a szemináriumi rendszer magyarországi bevezetésében. A tanárképzés javítására is gondolt *Eötvös Loránd* professzor, midőn a szakirányú képzés elmélyítésére, a tudós-tanár típusának kialakítása érdekében lépett fel. A szeminárium hallgatója csak az lehetett, aki egyúttal a tanárképző intézet növendéke is volt; a saját helyiségben, könyvtárral, kézikönyvekkel, segédeszközökkel lebonyolított foglalkozások bevezetésére a nyolcvanas években került sor, s ez az újítás az egyetemi oktatás új távlatait nyitotta meg. A szemináriumi rendszer hazai bevezetése – későbbi méltatók szerint is – a korszak legjelentősebb felsőoktatási reformjának bizonyult.

A nyolcvanas években valóban előrelépést figyelhettünk meg a tanárképzés területén. A képzési idő 4 évre emelkedett a bölcsészkaron, s a szemináriumok megkezdték működésüket. A 20. század elejére már minden tudományszak rendelkezett szemináriummal. Bár az igazsághoz hozzátartozik, hogy ez elsősorban a tudósképzést segítette elő. Jelentősebb előrehaladást jelentett viszont a tanárvizsga rendszerének fejlesztése. 1882-ben Trefort újabb szabályzata értelmében a 4. félév végén alapvizsgát, a 8. félév végén szakvizsgát, majd a gyakorlati év eltöltése után pedagógiai záróvizsgát kellett tennie a tanári oklevélre pályázónak. Ezt a szisztémát erősítette meg az 1883. évi középiskolai törvény.

A középiskolai törvény 4. fejezete rendelkezett a tanári képesítés feltételeiről. Gyakorlatilag a tanárvizsgálati szabályzat alapján előírta a tanárjelöltek számára a szaktárgyak négyéves tanulmányozását, az egyéves nevelői gyakorlatot, továbbá a képesítési vizsgát. Ezzel az ország valamennyi középiskolája számára egységessé tette a tanári képesítést. A törvény kötelezte a középiskolákat, hogy képesített, okleveles tanárokat alkalmazzanak. A gyakorlati év megkövetelése azt jelentette, hogy öt évre emelte fel a tanári oklevél elnyeréséhez szükséges tanulmányi időt, míg a bölcsészdoktorátus megszerzéséhez elegendő volt 4 évi tanulmány. Ez a körülmény jelentősen növelte a tanári diploma, a tanári pálya presztízsét.

Ennek ellenére a képzés problémája még mindig megoldatlan maradt. Ezt bizonyítja Trefort 1886-ban elhangzott szavai is: „Méltóztatnak kifogásolni a tanárképzést, de nem vagyunk azon helyzetben, hogy egy célszerű tanárképző intézetet fel tudnánk állítani. Haladunk következetesen és azt hiszem nem fogunk hátra menni, hanem előre. A gym-

nasiumi oktatás kérdése most foglalkoztatja egész Európát... Érzem, hogy a rendszer nem jó, túlélte magát: de, hogy mit kell helyébe tenni, ez iránt a tudományos, tanüggyel foglalkozó s művelt közönség még nincs tisztában. A discussiot folytatni kell és reménylem, hogy haladni fogunk...” A képzés pedagógiai oldalára utalt Trefort akkor, midőn kijelentette: „...a gymnasiumi tanárok nem tudnak elég jól tanítani. Onnan van az a túlterhelés, ha minden tárgy... rossz methodus szerint...” tanítatik.

Trefort halála után, 1889-ben a bölcsészkar újból megkérdőjelezte a tanárképző intézet létének szükségességét. A kilencvenes évek elején pedig Eötvös Loránd rektori beszédében a középiskolai tanárjelöltek tudományos szakképzésének fontosságát hangsúlyozta.

A század utolsó évtizedében Eötvös – már miniszterként – felelevenítette nagybátyja, Trefort ötletét, az internátussal rendelkező tanárképző létrehozását. Az Eötvös Kollégium fennállása során valóban nagy érdemeket szerzett a szaktudományos felkészültséggel rendelkező középiskolai tanárok képzésében. Nyilvánvaló volt viszont, hogy egy internátus önmagában nem oldhatja meg a tanárképzés országos méretű problémáját, hiába nevelt valóban kiváló középiskolai tanárokat és tudósokat. Ezen a helyzeten nem változtatott a nők egyetemi tanulmányainak s egyben középiskolai tanári vizsgára bocsátásának engedélyezését tartalmazó 1895. évi rendelet, valamint a középiskolai tanárképző intézet 1899-ben keletkezett új szervezeti szabályzata sem.

Az 1872-ben alapított kolozsvári egyetemen elmaradt a gyakorlóiskola felállítása. Ezért itt a szemináriumszerű gyakorlatok az egyetemi oktatás keretein belül biztosítottak lehetőséget a viszonylag alacsony létszámú tanárjelölti gárdának a felkészüléshez.

Ha számba vesszük a századforduló körüli évekre országosan kialakult helyzetet, megállapíthatjuk, hogy a század végéig a két egyetem mintegy másfél ezer tanári oklevelet állított ki. Ugyanakkor Budapesten a tanárjelöltek 15–20 százaléka, Kolozsvárott pedig 35 százaléka volt a tanárképző intézet növendéke. Az a körülmény, hogy a különböző előírások, rendeletek nem tették kötelezővé a tanárképző intézeti tagságot a tanárjelöltek részére, mindenképpen a képzés hátrányára vált.

Ebben az időszakban a budapesti gyakorlógimnázium, amelyet Trefort „kedvenc gyermekének” tekintett, egyre nagyobb jelentőségre tett szert a tanárképzésben. Hiszen itt működött *Kármán Mór*, itt próbálták ki az 1879. évi tanterv elgondolásait, s ez az iskola volt a színhelye a legtehetségesebb tanárjelöltek gyakorlati képzésének. 1873 és 1895 között mintegy félezer tanárjelölt részesült itt gyakorlati képzésben.

Tény, hogy a tanárképzés javítására a dualizmus 19. századi évtizedeiben keletkeztek tervezetek, szabályzatok, de e törekvések legtöbbször csak részmegoldásokra szorítkozott, a tanárképzés egész rendszerének gyökeres átalakítására, megváltoztatására nem került sor. A 19. századi polémiákban, javaslatokban szó volt az egyetemi képzés reformjáról, a tanárképző intézetről, a gyakorlóiskola fejlesztéséről stb. A vitákban részt vevők jól látták azokat a hiányosságokat, amelyek az egész képzési rendszert bénították. A tanszabadságnak a század közepén még haladónak számító gondolata a század végére egyre inkább az egyetemi képzés gátjává vált, s a tanárjelöltek ennek következtében nem részesültek rendszeres és tervszerű szaktárgyi képzésben. Ennek oka csak részben magyarázható a bölcsészkar professzorok konzervativizmusával, a német típusú egyetem hagyományaihoz, a tudósképzéshez való ragaszkodással. A professzorok csekély száma, az asszisztencia szinte teljes hiánya akadályozta a szemináriumi és a gyakorlati oktatás kiszélesítését. Mégis, ezek a rendeletek, Trefort, Eötvös és *Wlassics* intézkedései megalapozták a magyarországi tanárképzés rendszerét, lehetővé tették ezen értelmiségi réteg kifejlődését, szakmai, pedagógiai képzését.

A századforduló korára a korábbi időszakhoz képest mindenesetre szakmailag jobban felkészült, tudományának élő hivatásának élő világi tanári réteg alakult ki. Ez a tanári réteg a középosztály életszínvonalának megfelelően élt: jövedelmi viszonyait jelentős mértékben meghatározta a család, az eltartottak száma. Tudunk olyan tanárról, aki konfliktussal

vitette magát az iskolába, aki egyedül élt, háztartásáról cseléd gondoskodott; a feleséget, gyermekeket eltartó, egy keresetből élő tanárok nyilván szerényebb körülmények közeget igyekeztek a középosztály életnívójának alsó határát elérni.

A budapesti gyakorlógimnázium, illetve Kármán hatására sokan a herbarti eszmék befolyása alá kerültek; számosan vettek részt *Wilhelm Rein* híres jénai kurzusain. A 20. század elejének pedagógiai sajtója, az óraelemzések bizonyítják a herbarti pedagógia széleskörű elterjedtségét. S ezek a tanárok, akiknek ellentmondásos képzéséről ezen előadásban szó volt, mégis olyan diákokat tanítottak, akik közül számosan a 20. század világhírű magyar tudosaivá, felfedezőivé váltak.

Irodalom

- Berki Éva (1991): A középiskolai tanárképzés kialakulása, differenciálódása. *Pedagógusképzés*, 1.
- Breznay Béla (1896): *A felsőoktatásügy Magyarországon*. Budapest.
- Diószegi István (1989, szerk.): *Az ELTE Bölcsészettudományi Karának története 1635–1985*. Budapest.
- Felkai László (1961): A tanárképzés történeti áttekintése a századfordulótól. *Pedagógiai Szemle*, 5.
- Kármán Mór (1895): A tanárképzés és az egyetemi oktatás. Budapest.
- Kékes-Szabó Mihály – Pukánszky Béla (1998, szerk.): *Tanárképzés a kolozsvári-szegedi Ferenc József Tudományegyetemen (1872–1934)*. A tantervelmélet forrásai 20. k. Budapest.
- Klamarik János (1881): *A magyarországi középiskolák szervezete és eljárása*. Budapest.
- Kiss Istvánné (1987): *A Trefort utcai „Minta”. Az ELTE Ságvári Endre gyakorlóiskola története*. Budapest.
- Kiss Istvánné (1988): *Eötvös Józseftől Eötvös Lorándig. Dokumentumok a budapesti egyetem tanárképző intézetének és gyakorló-főgimnáziumának történetéből. (1870–1918)*. Budapest.
- Kiss Istvánné (1992): Trefort és a középiskolai tanárképzés. *Új Pedagógiai Szemle*, 2.
- Ladányi Andor (1969): *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében*. Budapest.
- Ladányi Andor (1992): A középiskolai tanárképzés történetének fő vonásai. *Új Pedagógiai Szemle*, 2.
- Magyar Paedagogia* 1895. és 1899. évf.
- Magyar Tanügy* 1875., 1876., 1878, 1879. évf.
- Mann Miklós (1982): *Trefort Ágoston élete és működése*. Budapest.
- Mann Miklós (1987): *Trefort felsőoktatás-politikája. Tanulmányok a budapesti egyetemi szemináriumalapítók centenáriuma alkalmából*. Szerk.: Hamza Gábor. Budapest.
- Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* 1890/91., 1894/95., 1899/1900. évf.
- Németh András (2003): *A magyar középiskolai tanárképzés kezdetei – nemzetközi recepciós modellek, nemzeti sajátosságok. Tanulmányok a magyar művelődés köréből*. Szerk.: Závodszy Géza. Budapest.
- Pirchala Imre (1905): *A magyarországi középiskolák rendje*. Budapest.
- Sinkovics István (1985, szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985*. Budapest.
- Szabolcs Ottó (1967): A magyarországi modern pedagógusréteg kialakulása. *Pedagógiai Szemle*, 3.
- Szentpétery Imre (1935): *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935*. Budapest.